

Mluvený projev učitele z pohledu budoucích češtinářů

Jitka Málková, FPE ZČU v Plzni

jmallkova@kcj.zcu.cz

Klíčová slova: komunikační dovednosti, kultivovaná řeč, řečový vzor

Key words: communicative skills, cultivated speech, spoken language model

Spoken Language of the Teacher from the Point of View of the Future Teachers of Czech

The article deals with the topical issue of practical pre-service teachers training in the field of spoken language. It presents the outcomes of the research based on qualitative data analysis gained via questionnaire survey among the students of Czech at the Faculty of Education, University of West Bohemia. The research confirms the development of students' communicative competence after completing the course oriented to speaking and reflects the effect and evaluation of component course activities as well as necessity and usefulness of this course to future Czech language teachers.

Učitel jako řečový vzor

Mluvená forma jazyka tvoří základ pedagogické interakce na všech stupních škol. Z tohoto důvodu je zdokonalování komunikačních dovedností s cílem dosáhnout náležitého standardu komunikačních kompetencí velmi důležité nejen pro učitele již působící ve školní praxi, ale také pro fázi jejich vysokoškolské přípravy (Štěpáník, 2019, s. 50). S ohledem na formativní vliv učitelova vyjadřování na jazykový kód žáků je v procesu výuky žádoucí kultivovaná řeč učitele. Proces kultivování zahrnuje rozvoj v oblasti verbálních prostředků stejně jako funkční využití prostředků zvukových a prostředků řeči těla. V současné jazykové situaci se jeví role školy a učitele jako řečového vzoru (navzdory značnému vlivu médií¹) jako jedinečná a nezastupitelná (Kuldanová, 2001, s. 156). Především z tohoto důvodu by mělo být ve výukové komunikaci vyžadováno užívání kultivovaného mluveného projevu včetně dodržování spisovného standardu, jenž je v českém jazykovém prostředí vnímán jako prestižní. Náležitá teoretická východiska, poučení a zejména praktickou průpravu by v této oblasti měla poskytnout pregraduální příprava učitelů, podporující rozvoj jejich komunikačních kompetencí.

Předmět Mluvený projev učitele

Předmět Mluvený projev učitele se na Fakultě pedagogické Západočeské univerzity v Plzni nabízí studentům jako volitelný a povinně volitelný, trvá jeden semestr a má podobu dvouhodinového semináře zakončeného zápočtem. Jeho cílem je vybavit studenty kompetencemi potřebnými pro rozvíjení komunikační schopnosti ve výukové komunikaci z hlediska užití mateřského jazyka jako dorozumívacího prostředku. Předmět je zaměřen prakticky², což vyžaduje pravidelnou účast a plnění průběžných

¹ Podrobněji k této problematice např. Kraus v publikacích *Jazyk v proměnách komunikačních médií* (2008) a *Člověk mluví* (2011).

² Smysluplnost praktického zaměření seminářů tohoto typu potvrzují např. výsledky výzkumu na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy z roku 2010/2011 (Hájková, 2010, s. 43–51).

úkolů a zároveň limituje počet studentů ve skupině (max. 15). Již brzy po zápisu bývá kapacita předmětu zcela naplněna.³

Studenti vstupují do semináře s různou úrovní komunikačních dovedností. U některých je na počátku výuky patrný zřetelný deficit v oblasti vyjadřovací pohotovosti a rovněž tréma a nervozita z vystoupení před publikem. Většinu působí problém dodržovat mluvený spisovný standard v různých jazykových rovinách, nejčastěji v rovině fonetické a morfologické (Hrdlička, 2021, s. 181), místy i lexikální.⁴ Jejich vyjadřování má charakter běžně mluvené řeči (Bogoczová at al., 2000, s. 11.), přestože v předchozím semestru již absolvovali předmět, v jehož rámci se seznámili např. s ortoepií. Minimálně by tedy měli ovládat spisovnou výslovnostní normu slov domácího původu.

Základem práce v semináři jsou nejen praktické aktivity cvičného charakteru (dechová, hlasová a artikulační cvičení), ale zejména činnosti zaměřené na prezentaci vlastního mluveného projevu před publikem. Zpětnou vazbu dostává student nejen od vyučujícího, ale vždy i od svých kolegů. V úvodním, připraveném projevu se studenti představují a mluví o svých vlastnostech. Představují tím zároveň i svůj vstupní jazykový kód a při hodnocení se dozvědí, jaké jsou jejich primární nedostatky, jež by měli v průběhu semestru odstranit. V dalších seminářích pak vystupují s dalšími připravenými projevy na zadaná témata úvahového charakteru (nejdříve je téma společné, později vybrané z nabídky)⁵ a učí se obhajovat svá stanoviska. Doplnkovou formou je také argumentační diskuse ve dvojicích na zvolené téma. Součástí práce jsou i nepřipravené mluvené minivýstupy studentů⁶, které procvičují vyjadřovací pohotovost a schopnost fabulovat a improvizovat.

Další praktickou seminární činnost představuje výrazné čtení. Je orientované na práci s hlasem a mělo by budoucí učitele připravit na kvalitní předčítání textu žákům a na korekci hlasitého žákovského čtení vedoucí k lepšímu porozumění čtenému textu.

Ve dvou posledních seminářích prezentují studenti závěrečné projevy. Jsou to přibližně patnáctiminutové simulace výukové komunikace, v nichž se studenti vžijí do role učitele a kultivovaným způsobem předvedou výklad libovolného tématu s oporou o vybranou učebnici pro zvolený ročník ZŠ a vizuální pomůcky (tabule, obrázky, mapky, fotografie atd.). V těchto pedagogických výstupech by měli zúročit všechny nabyté dovednosti.

Předmět Mluvený projev učitele absolvují i studenti kombinovaného a celoživotního studia, ovšem pouze ve formě čtyřhodinového bloku. Z tohoto důvodu je způsob práce odlišný a spočívá ve společné analýze audio (video) záznamu mluveného projevu učitele ve vyučování a v nácviu výrazného čtení. Většina studentů již působí jako učitelé nebo asistenti, a proto v zápočtové seminární práci pak analyzují nahrávky

³ Tvzení vychází z autorčiny dlouholeté zkušenosti s výukou tohoto předmětu (Málková, 2013).

⁴ Na neuspokojivou úroveň mluveného projevu absolventů středních škol upozorňuje např. Balkó (2005/6, s. 15–21).

⁵ Témata by měla podněcovat k zamyšlení, k diskusi, k formulaci vlastního názoru na základě zvážení různých úhlů pohledu.

⁶ Jsou to nepřipravené 2–3minutové souvislé proudy asociací na zadané téma, např. Ztracená mince, Klíčová díрка, Mlha nad řekou, Kočičí oči... Dlouhodobě se tento typ projevu hodnotí ve Finále Olympiády v českém jazyce.

vlastních mluvených projevů ve vyučování a vymezují své nejčastější nedostatky. Ze závěrečného studentského hodnocení výuky vyplývá, že tento typ seminárního úkolu velmi oceňují a považují ho za přínosný pro svou učitelskou praxi i do budoucna.

Studentská reflexe výuky předmětu

K získání potřebných dat jsme využili formu dotazníkového šetření, do něhož bylo v letech 2022–2024 postupně zapojeno celkem 40 studentek prezenčního studia. Dotazník byl zadáván až po udělení zápočtů, jež dostaly všechny studentky, takže se dá předpokládat, že získané odpovědi odrážejí realitu a jsou pro náš výzkum relevantní.

Tři úvodní otázky se týkaly pojmu kultivovanost mluveného projevu, osobního řečového vzoru a výslovnostního stylu ve výukové komunikaci a poté následovalo pět otázek zjišťujících způsob rozvíjení kvality mluveného projevu studentek v předchozím studiu (zejména formou mluvních cvičení). Posledních devět otázek bylo věnováno reflexi předmětu Mluvený projev učitele (MPU).

1. Jak vysvětlíte pojem kultivovaný mluvený projev? (Které náležitosti by měl splňovat ve výukové komunikaci?)
2. Máte nějaký řečový vzor? (Jaký, proč je pro Vás vzorem, je vzor potřebný?)
3. Ke kterému výslovnostnímu stylu byste zařadili mluvený projev učitele ve výukové komunikaci?
4. Byla vám zadávána na ZŠ a SŠ mluvní cvičení? ano – ne
5. Pokud vám byla zadávána mluvní cvičení, uveďte: a) jak často; b) na jaké téma; c) v jakém časovém rozsahu; d) na kterém stupni školy; e) co hodnotili Vaši učitelé v mluvních cvičeních; f) které známky z mluvních cvičení jste nejčastěji dostávali.
6. Považujete mluvní cvičení za účinný nástroj ke zdokonalování mluveného projevu žáků?
7. Které jiné metody a formy práce používali Vaši učitelé ke zlepšení úrovně Vašeho mluveného projevu?
8. Proč jste se přihlásila do semináře Mluvený projev učitele (MPU)? Jaká byla Vaše očekávání?
9. Co Vám během plnění seminárních úkolů dělalo největší potíže?
10. Co Vás z našich úkolů nejvíce zaujalo?
11. Kolik času Vám průměrně zabrala příprava jednoho vystoupení (uveďte zvlášť každou fázi):
 - a) sestavení obsahu –
 - b) nácvik přednesu –
12. Používala jste k nácviku některé vlastní zajímavé metody?
13. V čem jste se v mluveném projevu po absolvování seminární výuky nejvíce zlepšila?
14. Zapsala byste si tento předmět, kdybyste byla věděla, co Vás čeká?
15. Zapsala byste si i pokračovací seminář tohoto typu k dalšímu zdokonalování mluveného projevu? Jakou by měl mít náplň?
16. Považujete předmět MPU za užitečný?

Analýza a interpretace výsledků dotazníkového šetření

Shromážděné odpovědi byly vyhodnoceny jako podněty ke zlepšení přípravy studentů v oblasti mluveného projevu.

Odpovědi na otázky 1–3 prokázaly, že většina dotázaných rozumí pojmu kultivovaný mluvený projev a chápe jeho důležitost ve výukové komunikaci ve školském prostředí. Respondentky ve velké míře akcentovaly potřebu respektování mluveného spisovného standardu, obsahové i výslovnostní srozumitelnosti, vhodného užití suprasegmentálních prostředků a rovněž prostředků kontaktních a aktivizačních. Většina také správně zařadila komunikáty tohoto typu k základnímu (neutrálnímu) výslovnostnímu stylu. Za řečové vzory jsou často považováni učitelé (zejména středoškolské), někdy rodiče, ojediněle divadelní herci a televizní či rozhlasoví reportéři. Sedmnáct respondentek (tedy téměř polovina) však deklarovalo jakoukoli absenci řečového vzoru.

Téměř všechny respondentky také vyjádřily přesvědčení o užitečnosti mluvních cvičení pro zdokonalování mluveného projevu žáků, pouze tři by upřednostnily mluvený projev před méně početným publikem, např. ve skupině. Během své vlastní školní docházky se polovina dotázaných setkala s mluvními cvičeními až na střední škole, deset se s nimi nesetkalo vůbec (to je čtvrtina respondentek!)⁷. Ve třech případech byla mluvní cvičení zadávána pouze jedenkrát ročně, ve dvanácti případech jedenkrát za pololetí, ve třech případech jedenkrát za čtvrtletí, sedm respondentek uvedlo měsíční, jedna nepravdělnou a čtyři uvedly týdenní frekvenci. Téma byla většinou libovolná (kniha, aktualita, zájmy a koníčky atd.), časový rozsah se na ZŠ pohyboval kolem pěti minut, na SŠ kolem deseti minut. Učitelé hodnotili zejména obsahovou stránku projevu (výběr tématu, zajímavost, věcnou správnost), pamětní zvládnutí připraveného textu a srozumitelnost přednesu. Dodržování spisovného standardu uvedlo jako jedno z kritérií hodnocení pouze deset respondentek. Výkony byly zpravidla hodnoceny stupněm 1, někdy 2, ojediněle 3 nebo 4, u dvou studentek se mluvní cvičení známkou nehodnotila.

Z odpovědí dále vyplynulo, že ke zdokonalení žákovského mluveného projevu používali učitelé respondentek i jiné aktivity, např. recitaci, prezentování výsledků skupinové práce, hlasité čtení slohových prací nebo ukázek z čítanky, nepřipravené krátké projevy na zadané téma, prezentace projektů ve dvojicích). Při hodnocení těchto výkonů se však zpravidla zohledňovala opět pouze obsahová stránka a věcná správnost. Čtyři studentky neuvedly žádnou aktivitu.

Hlavní část dotazníkového šetření tvořily otázky směřující k reflexi zvoleného semináře. Motivací jeho výběru byla dle očekávání zpravidla snaha zlepšit svůj mluvený projev a uvědomit si své nedostatky, zbavit se trémy, získat sebevědomí při vystupování na veřejnosti, mluvit spatra. Jedné studentce předmět zapsala v její nepřítomnosti kamarádka a dvě uvedly jako motivaci získání kreditů.

⁷ Taková je skutečnost, přestože odborná literatura už celá desetiletí prosazuje ve školní praxi pěstování mluveného projevu – viz Čechová (1985, 1998).

Příklady odpovědí:⁸ *chci se zdokonalit v mluveném projevu; abych zlepšila svůj mluvený projev; dozvědět se a naučit, jak by správně měl vypadat mluvený projev učitele k žákům; nikdy jsem neuměla pracovat s nervozitou před třídním kolektivem; můj problém býval vždy mluvení spatra; doufala jsem, že mě to aspoň trochu zbaví trémy; že si vyzkouším vystupování a mluvení před spolužáky; věděla jsem, že můj mluvený projev není přímo ideální, výrazně jsem to pocítila především u ústní maturitní zkoušky z českého jazyka, kdy mi byla za nespisovný jazyk výrazně snížena známka, v tu dobu jsem do spisovné mluvy ještě neuměla přepnout, bohužel jsem nikdy neměla žádný správný podnět ani motivaci se to naučit.*

Z odpovědí dále vyplynulo, že nejvíce obtížné bylo vytvořit projevy z hlediska obsahového, byla to i časově nejnáročnější fáze přípravy (individuálně v rozmezí 0,5–6 h., průměrně 2,2 h.). Fáze praktického nácviku byla kratší (individuálně v rozmezí 0,5–5 h., průměrně 1,8 h.). Další frekventovaný problém představovala nervozita, potíže činila rovněž nutnost dodržet formální požadavky při přednesení projevu. Někteří vnímali jako problém naplnit vymezený čas, nezapomenout text a odhodlat se k vystoupení bez adresné výzvy.

Příklady odpovědí: *vymýšlení projevu, často jsem neměla vůbec žádný nápad; největší potíže mi dělal samotný projev, nervozita mě dost ovládá, spisovnost nebyla až takový problém; problémem bylo tempo – s nervozitou jsem zrychlovala; obsahová stránka projevu; hlavně přijít s nějakým nápadem, jak zadaná témata uchopit, i když vím, že se hodnotila především formální stránka; nervozita před projevem hrála velkou roli, přestože jsem si po každém projevu uvědomila, že to vlastně nebylo tak hrozné; dělalo mi potíže odhadnout délku projevu; mým největším strachem po celý půlrok bylo, že se budu zhoršovat, že až budeme porovnávat naše první a poslední výstupy, že nedosáhnou daného výsledku; přihlášení se na hodinách pro mě bylo ze všeho nejtěžší, když už jsem pak začala mluvit, už to bylo lepší, ale odhodlat se k tomu byl pro mě vždycky ten nejtěžší úkol.*

Nejoblíbenější aktivitou bylo výrazné čtení textů z literatury pro děti a mládež podle vlastního výběru, zaměřené na práci s hlasem s cílem zprostředkovat posluchačům estetický zážitek. Zaujala i argumentační diskuse ve dvojicích na zvolené téma. Velmi oblíbené byly též závěrečné simulace učitelských vystoupení a individuálně i dílčí projevy či hlasová cvičení.

Příklady odpovědí: *nejvíce mě bavilo čtení pohádky; čtení – to nacvičování hlasu a samotné čtení z dětské knížky; rozhodně čtení pohádek z dětství, jelikož bylo velmi příjemné a nostalgické připomenout si příběhy, které jsem měla jako malá ráda, dále mě bavil náš závěrečný úkol, ve kterém jsme měly nasimulovat část výuky na 1. stupni; nejvíce mě asi bavil ten simulovaný pedagogický výstup; nejvíce mě bavilo výrazové čtení a příprava hodiny; už jsem dlouho nečetla nikde nahlas a ráda jsem si to osvěžila a ještě se naučila něco nového; příprava hodiny mě velmi bavila, jak zpracovávání si toho tématu, tak ve finále i přednes před třídou, protože u toho už jsem si opravdu připadala jako paní učitelka; nejvíce mě bavilo, když jste na tabuli napsala*

⁸ Odpovědi respondentek uvádíme v autentické, nekorigované podobě.

různé slabiky a říkali jsme tyto slabiky v různých náladách a emocích; nejlepší bylo výrazné čtení, překvapilo mě, jak změna projevu a vcítění se do postavy může zdánlivě obyčejné čtení povýšit na vyšší úroveň; hodina výrazného čtení byla velmi příjemná a většina projevů byla velmi vyvedená a i zábavná a chytlavá, velmi hezký byl i proces vybírání, co vlastně budu číst, vrátilo mě to do dětských let a moc jsem si to užila; nejvíc se mi líbil výběr z témat pro náš předposlední projev, velmi mě bavilo zamýšlet se nad tématem nesmrtelnosti.

Při nácviku mluveného projevu postupovala většina respondentek podobně. Po sepsání textu a jeho několikerém hlasitém přečtení jej studentky volněji reprodukovaly podle osnovy, některým při tom pomáhalo chození. Většina se připravovala o samotě, třetina své přípravné pokusy nahrávala na mobilní telefon nebo diktafon, devět studentek se připravovalo za pomoci přátel, dvanáct používalo zrcadlo.

Příklady odpovědí: zajímavá metoda nácviku spisovného projevu bylo, když jsme se se spolužačkami domluvily, že ve volných chvílích spolu budeme mluvit pouze spisovně; mluvila jsem před zrcadlem, abych viděla svůj výraz při projevu, a také jsem se nahrávala na diktafon, což mi pomohlo k tomu, abych si uvědomila veškeré své chyby; nejprve jsem si text přečetla, pak si při čtení sepisovala osnovu, poté jsem si text četla a koukala přitom do osnovy a poslední fáze byl nácvik projevu s osnovou; nahrála jsem si připravený text, který jsem si následně pouštěla do sluchátek, nejdřív jsem ho jen poslouchala, později jsem ho zastavovala a doříkávala věty nebo si ho říkala v průběhu toho co hrál; napadá mě pouze to, že jsem ve své osnově neměla jen slova, občas jsem si tam nakreslila i obrázek.

Za největší přínos považovaly respondentky po skončení seminární výuky získání většího sebevědomí při vystupování před kolektivem a zmírnění nervozity. Dále deklarovaly zlepšení v aplikaci mluveného spisovného jazykového standardu a odstranění nedostatků v užívání suprasegmentálních prostředků.

Příklady odpovědí: už nemám takovou trému, z čehož jsem opravdu moc nadšená; zlepšila jsem se v překonání strachu z posměchu; zvyknout si na situaci, že před někým mluvím; už asi nesklouzávám k hezitačnímu zvuku a délka mých souvětí se o něco zkrátila a asi už při nějakém budoucím projevu nebudu tolik nervózní; díky semináři se mi podařilo úplně odstranit hezitační zvuk a také jsem zlepšila své tempo řeči, které jsem měla zpočátku velmi rychlé; nejvíce jsem se zlepšila ve své spisovnosti a v odstranění hezitačního zvuku, když si vzpomenu na svůj první výstup, byla to katastrofa; v udržování očního kontaktu s publikem.

Absolvování semináře vnímaly respondentky ze zpětné perspektivy kladně, předmět Mluvený projev učitele by si kromě tří zapsaly všechny ostatní, i kdyby předem věděly, jaké překážky budou muset překonat.

Příklady odpovědí: ano, i když ta nervozita před projevem byla vždy nepříjemná, myslím si, že mi tento předmět hodně dal; když jsme se dozvěděli, co nás v předmětu čeká, přemýšlela jsem nad tím, že si předmět odepišu, ale teď když mám předmět za sebou, jsem velmi ráda, že jsem si tím prošla a získala větší sebevědomí v mluveném projevu; ano, zapsala, protože jsem si uvědomila, že i když je to hodně stresující

předmět, tak je velmi užitečný; kdybych tuto otázku měla zodpovědět po prvních 3 hodinách, bez váhání bych odpověděla, že v žádném případě, ale když na to koukám teď, tak jsem velmi ráda, že jsem ten předmět měla a určitě bych si ho zapsala znovu; kdyby mi někdo položil tuto otázku v průběhu semestru, jednoznačně bych řekla ne – každá hodina byla pro mě velice stresující a příprava byla časově náročná. Nyní, ale vůbec nelituji, že jsem tento předmět absolvovala.

Podobně se většina respondentek (kromě dvou) vyslovila i pro zdokonalovací pokračovací seminář. V jeho programu by uvítaly typově podobné aktivity, ovšem s větším podílem výrazného čtení a simulací učitelského projevu. Nově se objevily návrhy na vystoupení ve dvojicích a další diskusní formy.

Příklady odpovědí: náplň bych si představovala podobnou jako v tomto semináři – zkoušet si vlastní mluvené projevy před třídou, osvojit si ještě důkladněji základy kultivovaného mluveného projevu; v kurzu bych uvítala diskuze – na začátku hodiny by se zadalo téma a poté bychom v kruhu diskutovali nad daným tématem, přednášeli bychom své návrhy a reagovali na ně; asi bych to dělala na stejné bázi; nejvíce bych uvítala, kdyby projevy byly zase jako simulované vyučovací hodiny; kdyby se pokračovací seminář zaměřil ve stylu našeho posledního projevu, tedy na vedení vyučovací hodiny.

V odpovědích na poslední otázku vyjádřily úplně všechny studentky názor, že absolvovaný předmět pro ně byl užitečný. Deklarovaly jeho přínos nejen v rovině osobnostního rozvoje, ale zpravidla i v rovině své budoucí profese.

Příklady odpovědí: předmět by měl být povinný, jelikož učitelská profese je založena především na kultivovaném vystupování a každý budoucí učitel by měl proto zásady mluveného projevu znát; tento předmět by měl absolvovat každý student pedagogické fakulty; ano, je užitečný, je to něco jako „hození do vody“; rozhodně bychom jako budoucí učitelky měly vědět, jaké formální stránky a zásady by měl mít náš mluvený projev, jelikož budeme pro několik žáků řečovým vzorem; ano, i když přinesl velmi trápení, tak mi také velmi dal; myslím si, že tento předmět velmi pomůže k získání sebevědomí; považuji ho za velice užitečný, je mnoho lidí jako já, kteří se třeba během školních let s výukou a zdokonalováním kultivovaného mluveného projevu nesetkali a neměli šanci ho správně rozvíjet.

Závěrem

Na základě zjištěných skutečností lze konstatovat, že zařazení předmětu Mluvený projev učitele do studijního programu prezenčního, kombinovaného i celoživotního studia je jednoznačně přínosné, a to rovněž z pohledu studentů. Je patrné, že i oni sami vnímají na počátku vysokoškolského studia svůj komunikační deficit ve formálních a poloformálních komunikačních situacích, způsobený nedostatečnou péčí o kultivování mluvené řeči během předchozí školní docházky. Chápou roli učitele jako formujícího a ovlivňujícího řečového vzoru, jehož komunikační kompetence se odrážejí v pedagogické interakci. Dosahují-li tyto způsobilosti dobré kvality, napomáhají naplnit cíle komunikačně orientovaného vyučování a přispívají k účinnosti a úspěšnosti edukačního procesu.

Výsledky výzkumné sondy reflektují značnou individuální náročnost praktických seminárních aktivit, v konečném důsledku jsou ovšem poznatky a dovednosti získané touto cestou velmi pozitivně hodnoceny. Objevují se i zajímavé náměty na realizaci dalších forem práce, zejména uplatnění dialogických výstupů, improvizace a simulace komunikace učitel – žák. Dotazníkové šetření tak poskytuje studentům dobrou příležitost k sebereflexi a dává i vedoucím seminářů důležitou zpětnou vazbu pro výuku předmětu do budoucna.

Literatura

- BALKÓ, I. Stav zvukové stránky mluvených projevů absolventů SŠ a příčiny zjištěných nedostatků. *ČJL*, 56, 2005–2006, s. 15–21.
- BOGOCZOVÁ, I. aj. *Tváře češtiny*. Ostrava: FF OU, 2000.
- ČECHOVÁ, M. *Komunikační a slohová výchova*. Praha: ISV, 1998.
- ČECHOVÁ, M. *Vyučování slohu*. Praha: SPN, 1985.
- HÁJKOVÁ, E. Ke zvukové stránce a řečové kultuře projevů studentů učitelství. *Didaktické studie*, 2, 2010, s. 43–51.
- HRDLÍČKA, M. O spisovné češtině, chybě a chybování. In ČECHOVÁ, Marie; SPĚVÁČKOVÁ, Martina. *Od praxe k teorii a zpět ve vyučování češtině II*. Plzeň: FPE ZČU, 2021, s. 181–197.
- KRAUS, J. *Člověk mluvící*. Voznice: Leda, 2011.
- KRAUS, J. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum, 2008.
- KULDANOVÁ, P. Krize mluvních vzorů v Čechách? *Čeština doma a ve světě*, 9, 2001, č. 3–4, s. 156–161.
- MÁLKOVÁ, J. *Mluvený projev učitele ve výukové komunikaci*. Plzeň: FPE ZČU, 2013.
- ŠTĚPÁNÍK, S. Profesní vidění budoucích češtinářů a obsahově zaměřený přístup k jejich přípravě. In ČECHOVÁ, M.; SPĚVÁČKOVÁ, M. (eds.). *Od praxe k teorii a zpět ve vyučování češtině*. Plzeň: FPE ZČU, 2019, s. 35–52.